

MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATAINK OLASZORSZÁGGAL

Írta: Várady Imre

Itáliai összeköttetéseink a honfoglalás koráig nyúlnak vissza. Az új hazát alapító magyarság a hajdani római provincia, Pannónia földjén találkozott a latin világ első híradásaival. Közlebbi ismeretséget ezzel a világgal őseink katonai vállalkozásaik folyamán kötöttek, melyekre a tengerpart felé és az olasz síkságra vezető utak csábították őket. Ezek egyikét „Strata Hungarorum”-nak nevezik az egykorú olasz krónikások, akiknek írásai a lombard-itáliai királyok – Berengár, Ugo és II. Berengár – szövetségében harcoló pannóniai magyar törzsek kegyetlenségéről a valóságnál jóval sötétebb képet hagytak ránk. Tőlük származik eleinknek a hunokkal való összehasonlítása is, de a közös hun-magyar eredet legendájának végleges kialakítója Kézai Simon – Kun László udvari történétírója – volt, az ő krónikája adott tápot e hiedelem itáliai megerősödésének oly mértékben, hogy nyomai még a XVII. században is fellelhetők.

A magyarok részvétele a félsziget X. századi történetében Árpád népét nemcsak politikailag kapcsolta bele – századokon át ható erővel – az itáliai érdekkörbe, hanem megindította az olasz-latin szellemiség terjedésének folyamatát is a Kárpátok medencéjébe. E szellem legerőteljesebb közvetítője, a kereszténység, jórészt olasz papok térítő tevékenysége útján gyökeresedett meg a magyar lelkekben. Szent István legbuzgóbb munkatársai Montecassinóban és a római Aventinuson nevelkedett bencések voltak, élükön a velencei származású Szent Gellért csanádi püspökkel. Olaszoké volt a vezetés az első magyar kolostorokban, olasz mesterek tudása, ízlése, képzelete érvényesült az első magyar templomok építésében. Az ország politikai orientációját a királyi hatalomnak a római pápától kért megerősítése pecsételte meg, s ettől fogva követségek, zarándoklatok, a Ravennában és Rómában alapított hospitiumok jelzik az érintkezés folytonosságát.

Szent István utódjának, a velencei Orseolo Péternek uralkodása új, s jobbára világi jellegű olasz hatások beszívargását tette lehetővé. A királyi udvart velencei előkelőségek, katonák,

mesteremberek lepték el, olasz kereskedők árúit a szélesebb néprétegeket is elérték s olasz települések kezdődnek, mint azt az Olasztelek, Olaszok s hasonló helynevek mutatják.

Egyházi és politikai kapcsolatok kettős forrásából erednek a XI. század további folyamán is az ifjú magyar kultúra latin-olasz elemei. Szent László király idején mind gyakrabban fordulnak meg magyar zarándokok Itália földjén; a Szentszék növekvő befolyása, mint általános európai jelenség, nálunk is érezteti hatását; a bencésrend első magyar tagjai jobbára olasz mesterek neveltjei, s ha már a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmek* szerzője klasszikus latin ismereteket árul el, Szent Gellért pedig *Deliberatio*-jában, az első magyar földön készült tudományos munkában, sevillai Szent Izidor enciklopédikus *Etymologiarum*-jának sokoldalú tudásanyagát használta fel, most Szent László udvari történetírója dolgozik latin-olasz modellek szemelött-tartásával. Arra, hogy a római kultúrával való összefüggés tudatát Pannónia antik emlékei is segítettek ébrentartani, első királyaink pénzeinek klasszicizáló díszéből és a „Pannónia” felírásból szabad következtetnünk.

A XII. századot a francia szellemi befolyás túlsúlya jellemzi ugyan, de amint a párizsi egyetemnek a bolognai *studium generale*-ben méltó vetélytársa támad, a magyar egyházi férfiak előszeretettel itt végzik magasabb jogi tanulmányaikat. A dalmát származású, de magyar alattvaló Paulus Hungarus az 1221 előtti években már mint az egyetem tanára működik Bolognában s innen indul el négy társával együtt, hogy megalapítsa Szent Domonkos rendjének magyar tartományát. Ugyanez évben Szent Ferenc követői között is találunk már magyart, 1228-ban megalakul már hazai provinciájuk s miközben a Poverello szellemené főleg népi körökben kelt élénk rokonszenvet, az egyházi élet vezetői mind nagyobb számban tanulnak észak-olasz egyetemeken. Ezek valamelyikén szerezte korszerű tudományát Kézai Simon is, aki az 1280 körül keletkezett *Gesta Hungarorum*-ba. velencei források olyan adatait dolgozta bele, melyeket utóbb Andrea Dandolo is értékesített híres évkönyveiben.

Magyarország ekkortájt az olasz köztudatban mint gazdag és nemes ország él, melynek hírét nagy szentek dicsősége is emeli. Szent István emlékét általános tisztelet övezi a középkorban, Szent Imréről is tudomást vett az olasz irodalom. Magyarországi Szent Erzsébet legendája pedig egészen sajátos alapot öltött Itáliában. S boldog, dús országnak hitte hazánkat Giacomino Pugliese is, midőn 1240 körül írt versében kedvese halálát siratva oly végtelennek mondja veszteségét, hogy érte Magyarország bírása sem kárpótolhatná.

Bár 1244-ben Ruggero mester a tatárdúlás borzalmairól *Siralmas ének*-et zengett, a nápolyi Anjouk nagyratörő hatalmi tervek eszközét látták az Árpád-házzal való összeházasodásban. V. István királyunk leánya, Mária, nápolyi királyné lett, sógor-nőjét, Izabellát pedig IV. Kun László vette el feleségül. Mikor azonban 1290-ben Kun László halálával megüresedett a magyar trón s Mária királynő, Nápoly szeretett „Donna Regina”-ja, fia számára igényelte a koronát, mellyel Giovanni Villani és Dante szerint meg is koronázták az ifjú Martel Károlyt, a magyar rendek II. Endre unokáját, a „velencés” III. Endrét, hívták be az országba, kinek nagyanyja Beatrice d'Esté volt, maga pedig postumus István és Tomasina Morosini házasságából született. Az ő révén velencei színek keveredtek újból a magyar udvar életébe s a nápolyi hatások útja csak akkor vált szabaddá, amikor a cseh Vencel és bajor Ottó rövid uralma után végre győzött az Anjou-párt s ezzel megvalósult Dante utólagos jóslata:

O beat a Ungheria, se non si lascia

Pitt malmenare ...

(Paradiso, XIX. 142-43.)

Róbert Károly és Nagy Lajos uralkodásával olasz kapcsolataink új korszaka kezdődik. Az ország katonai, pénzügyi, közigazgatási és politikai újjászervezésében számtalan olasz, és főként nápolyi példa követésére ismerünk. Az olasz egyetemeken megalapozott jogi kultúránk erőteljes fejlődésnek indul. Az olaszországi humanizmus fokozatos előretörésének jelei egyre szembevetőbbek lesznek. Ekkor kezd a királyi kancellária írásainak stílusa velencei és firenzei indítások nyomán tudatosan művészi szépségre és kifejező erőre törekedni, ekkor jelentkeznek az első kísérletek a középkori kritikátlan krónikázással szemben hiteles okmányok felhasználására. A magyar Anjouk hosszú évtizedeken keresztül nagy súllyal folytak be az olaszországi államok sorsába. A szüntelen követjárások, Nagy Lajos nápolyi hadjáratai, majd pedig a növekvő mértékben Magyarország felé irányuló olasz kereskedelem egyre szélesebb területen éreztették jótékony befolyásukat a hazai művelődésre. Nagy Lajos udvarában és az Egyházban számos olasz férfiú vált akaratlanul is az olasz kultúra közvetítőjévé, melytől a király maga is mélyen át volt hatva, bár politikai megfontolásokból s a hajnalodó renaissance szellemében a nemzeti múlt tiszteletére s a hagyományok ápolására is nagy gondot fordított. Ő is osztotta korának a hírnév nagy értékébe vetett hitét s az olasz trecento eleven szellemi életének és dinamizmusának ösztönző hatása alatt Nápolyból való visszatérése után kulturális alkotásokkal: kolostorok és templomok építésével, a pécsi egyetem megal-

pításával (1367) is igyekezett személyes dicsőségét növelni. A humanista műveltség magyarországi elterjedése szempontjából különös figyelmet érdemelnek az első magyar egyetem dominikánus szónokaitól ránkmaradt beszédek, melyek a magyar skolasztikát – a külföldivel egyidejűleg – a humanista eszmevilágba vezetik át. Mindez összeköttetések Nagy Lajost valósággal népszerűvé tették Olaszországban: nemes, szívélyes, nagylelkű, gőg nélkül is tiszteletet parancsoló fejedelemszményt láttak benne.

Az egykorú olasz irodalomban (Petrarca, Boccaccio) András herceg aversai tragédiájával s az ennek megtorlására 1347-ben és 50-ben indított hadivállalkozásokkal kapcsolatban esik szó Lajos királyról, akit olasz humanista szerző, Lorenzo de Monacis nevezett először „nagy”-nak Durazzoi Károly haláláról írt latin hőskölteményében. Alakja az olasz képzőművészetet is foglalkoztatta, mely ekkor már sokirányú érintkezést tartott fenn Magyarországgal, miként azt XIV. századi műemlékek (miniatűrök, pecsétrajzok, freskók, építészeti és szobrászati maradványok) egész sora bizonyítja. A magyar trecento legkiválóbb szobrászai, Kolozsvári Márton és György az olasz művészet neveltjei.

Nagy Lajos leányának, Mária királynőnek férje, Zsigmond félszázados uralkodása folyamán még inkább megsokasodnak a nemzeti kultúránkba fonódó olasz szálak. A firenzeiek egész kolóniája alakul hazánkban, az olasz kereskedők sok kiváltságot élveznek a kormányzat részéről, itáliai bankházak állandó képviselőket tartanak Budán s a legmagasabb egyházi és országos méltóságok viselői is nem ritkán olaszok. A legtüneményesebb pályát közülük a firenzei szegény polgárfiúból temesi főispánná és magyar zászlós úrrá lett Filippo Scolari futotta be, aki új hazájában örömet segítette boldoguláshoz honfitársait. Ozorai Pipo, amint felesége birtoka után idehaza nevezték, szenvedélyes építtető s a széptudományok őszinte barátja volt. Palotát, kastélyokat, várakat emeltetett, kórházat alapított s a maga, valamint a király számára dolgozó művészek (Masolino da Panicale, Manetto Ammanatini) révén a toscanai festészet új irányát s a Brunelleschi iskolájából elindult építészeti stílust honosította meg Magyarországon. Egyidejűleg Itáliában működő magyar művészekről is tudunk, ötvöseink ott sajátították el s tették utóbb jellegzetesen magyarrá a sodrony-zománc technikáját. Mint Filippo, úgy rokona, Andrea Scolari váradi püspök is bőkezű mecénás volt s szívesen látott maga körül humanista tudósokat. Zsigmond király és nagyszámú kísérete a konstanzai zsinat alkalmával közvetlen kapcsolatba került az olasz humanizmus több jeles képviselőjével; Giovanni

da Serra valle fermoi püspök latin fordításából itt szerezhettek magyarjaink először tudomást a *Divina Commediá*-ról, amelyet talán Tar Lőrinc pokolbéli utazásának szerzője is ismert; innen jött Zsigmond által költői babérral koszorúzottan Magyarországra Pier Paolo Vergerio, akinek 1417 és 45 között nem csekély része volt az új szellem hazai elterjesztésében. Vitéz János kancellár, az első öntudatos magyar humanista, bizonyára nem kevesebb bátorítást nyert tőle, mint Enea Silvio Piccolomini-től, III. Frigyes császár tudós titkárától, akivel későbbi humanistáink is érintkezésben álltak. Zsigmond olaszországi útja, sienai és római tartózkodása újabb alkalmul szolgált a megújuló olasz élet és gondolatvilág megközelítésére. A fejlődési vendéget humanista poéták egész raja sietett hódolatával fölkeresni, a hivatalos beszédeken kívül dicsőítő versekkel, könyvajándékokkal halmozták el s mind e kéziratokban követi oratiókban a humanista eszmények egy-egy magyar földre hullott magvát szabad látnunk.

E félszázad alatt alakult ki hazánkban az a szellemi éghajlat, melyben Mátyás király és kortársai nőttek föl s közvetlenül Zsigmond környezetében gyökereznek a két korszak legerősebb összekötő szálai. Zsigmond alatt kezdte meg katonai pályafutását Hunyadi János; első mestere Filippo Scolari volt; a modern hadvezetés művészetében a Viscontiak milánói udvarában töltött két esztendő alatt tökéletesítette magát s itt vált fogékonná a művészet s tudományok iránt. Mátyás szoros kapcsolatai Milánóval és az aragoniai házzal atyai hagyományokat folytatnak. Zsigmond kancelláriájában ismerkedett meg Hunyadi Vitéz Jánossal, mint az ország kormányzója őt tette első tanácsosává s végül reá, a meghitt barátira s Itáliában is előnyösen ismert nagytudású férfiúra bízta fiai nevelésének felügyeletét. Vitéz viseltetett magyar kortársai közül a legsokoldalúbb s legmélyebb vonzalommal a renaissance iránt. Ezt plántálta a Hunyadi-fiúkba is, ezért támogatta jeles tehetségű ifjak olaszországi tanulmányait s küldte unokaöccsét, a 13 éves Janus Pannoniust Guarino ferrarai iskolájába, majd pedig a padovai egyetemre. Itt és Bolognában ekkor már jó híre volt a magyarságnak, mely aránylag rövid idő alatt nyolc ízben adott rektort e két világhírű főiskolának. A legnagyobb dicsőséget mégis Janus Pannonius szerezte nemzetének: mint kora egyik legünnepeltebb humanista költője, ő kapcsolta bele először Magyarországot az európai irodalmi közösségbe. Hírneve és tekintélye Vitéz Jánosénál is élenkítőbben hatott a könyvek és szépmesterségek iránt természettől fogva érdeklődő Mátyás királyra, akit nevelése, uralkodásra temett egyénisége, ál-

lamférfiúi éleslátása és dicsőségvágya a kor legkimagaslóbb renaissance-fejedelmeihez tett hasonlóvá. Törvényalkotásaiban s az állandó fegyveres erő felállításában machiavellii elveket valósított meg jóval a *Principe* megjelenése előtt. Olasz mintáktól inspirált kulturális tevékenysége is szervesen beleilleszkedett hatalmi terveibe. Különösen Aragóniái Beatricevel 1477-ben kötött házassága után gyorsult meg Budán az olasz életformák, olasz nyelv, művészet és tudomány térfoglalása. A királyné és népes kísérete Nápoly pompáját varázsolta a magyar fővárosba, a ferrarai ízlés és szokások Beatrice rokonain át jutottak el hozzánk, Velence kereskedői drágakövekkel és könyvekkel szolgálták ki a királyi párt, Rómából az udvari hangversenyek számára énekesek és hangszerek érkeztek. A legmélyebb nyomokat azonban a firenzei génusz hagyta Mátyás renaissance-án, mert ezt nemcsak Firenze iparának minden ága – könyvmásolók, illuminátorok, festők és szobrászok – képviselték, hanem a kor szellemiségének legjellegzetesebb virága: Marsilio Ficino újplatonizmusa is, mely az immár tekintélyes számú magyar humanisták filozófiai hitvallásává lett. Mátyás diplomatai, a kancellária tisztviselői, a legfőbb egyházi méltóságok szinte kizárólag Itáliában iskolázott férfiakból kerültek ki s ott magukba szívott műveltségüknek itthon sem kellett elsenyednie, mert ugyanazt a szellemet árasztotta a király környezete, az olasz tanácsadók, bizalmasok, követek sokasága, az udvari történetírók és könyvtárosok s a híres Corvina-könyvtár kincsei. Így Mátyás uralkodásának vége felé humanizmusunk már nemcsak idegenek fényes, de múlandó vendégszereplését jelenti, hanem a magyar társadalom vezető rétegeinek, a legjobb magyar elméknek legbensőbb szellemi tulajdonát, értelmi, érzelmi, ízlésbeli magatartását. A közművelődés e nagyszerű felvirágzása, az ország hatalmi súlya s nem utolsó sorban a király bőkezősége csodálattal töltötte el az olasz közvéleményt, s ez humanista poéták és tudósok hódoló s hízelgő irataiban, művészkörök Magyarországra irányított tekintetében, magyar vonatkozású olasz novellák hosszú sorában egyaránt megnyilatkozott.

Jóllehet a tisztelet és rokonszenv e sokhangú kórusa a nagy király halála (1490) után szükségszerűen elhalkul, érintkezésünk az olasz humanizmussal nem szakad meg. Mikor a korona tekintélyének és a kincstár gazdagságának rohamos romlásával együtt udvar és kancellária kulturális jelentősége is megfogytakozik, már számos kisebb vidéki góc, főleg püspöki rezidencia, áll készen a humanista irányzat továbbápolására. Folytatódnak a klasszikus tanulmányok, a renaissance-formák most kez-

denek polgárjogot nyerni s megmagyarosodni a szerényebb vidéki építkezésekben is, az észak-olasz egyetemek, főleg Padova magyar hallgatói közé egyre több világi elem keveredik s így a késő-humanizmus olasz hatásai laikus kultúránkba is behatolnak. A magyar szó tanulmányát, nemesítését, irodalmi használatát programmszerűen nálunk is humanista írók kezdeményezik. De irodalmunk jól másfél századdal régibb első, nemcsak nyelvtörténeti érdekű magyar szövege, a Jókai-kódex is már olasz eredetű szellemi áramlat, az observáns ferences mozgalom szülötte. Annak a latinnyelvű legendagyűjteménynek egyik változata alapján magyarították, melyből néhány évtizeddel korábban a bájos olasz *Fioretti di San Francesco* keletkezett. A XV. század végétől virágzásnak induló kolostori irodalmunk egyrészt ugyan tudatosan szembehelyezkedett a renaissance gondolatvilágával, másfelől azonban maga is félreismerhetetlenül megtermékenyült tőle. Már Temesvári Pelbárt dicséri a tudományok életet ékesítő értékét, Pannóniai András a ferrarai karthauzi kolostorban tudós traktatusokat ír, egy házai rendtársa Petrarca hét bűnbánó zsoltárát fordítja le s abban az 1521-ből származó kódexünkben, mely az első olasz versek (Dante: *Paradiso*, XXII., 46-48.) magyar fordítását őrzi, Platon-, Demosthenes- és Lucanus-idézeteket találunk, míg verses Katalin-legendánk az egyház tanainak a logika eszközeivel való magyaroztatását az isteni Platónért való lelkesedéssel és az asztrológiába vetett hittel kötve össze, híven tükrözi a Mátyás-korabeli humanizmus lényeges összetevőit

Bolognából s főleg a padovai egyetemről ifjaink a klaszikus műveltségen s a jogtudományon kívül mindinkább a világias életérzés, az irodalomnak szórakoztató céllal való művelése s a szerelmi témákban való gyönyörködés hármastanulását hozzák magukkal. Zápolyai Jánosnak Zsigmond lengyel király s a milánói Bona Sforza leányával kötött házasságát Istvánffy Pál Petrarca egy prózai munkájának versbefoglalásával ünnepelte meg, Enyedi György, Szegedi Veress Gáspár és egy névtelen poétánk a bolognai Filippo Beroaldo latin fordításai alapján teszik a kor legkedveltebb „széphistóriáivá” Boccaccio három novelláját, olasz humanista forrást kell sejtenuünk Gyergyai Albert szép *Argirus királyfi*-ja mögött is s délszláv népi közvetítés, vagy részben talán szintén humanista szövegek útján jut Ráskay Gáspárhoz a *Decameron* egy további elbeszélése s több Boccaccio-motivum XVI. századi ponyvatermékeinkbe, sőt egy erdélyi népballadába is. A görög-latin mondavilágot népszerűsítő korabeli elbeszélőink nem annyira közvetlen olasz hatások alatt dolgoznak, mint inkább a Mátyás óta továbbélő, immár vulgarizált humanizmus kép-

viselői. Még inkább bizonyítja a Vitéz és Janus Pannonius által elindított hagyomány töretlen életerejét a humanista filológiai és történeti tanulmányokba szenvedéllyel elmerülő XVI. századi tudósaink nagy száma. A szabadgondolkodó Dudich András, a fáradhatatlan Zsámboky (Sambucus) János európai hírnévű munkássága, Brodarics István toleranciája, Verancsics Antal rendszeres forrásgyűjtése, Forgách Ferenc és Istvánffy Miklós klasszikus formaérzéke, Szamosközy István forráskritikai elvei s a nemzeti élet egészére kiterjedő figyelme csupa olyan jelenség, amelynek gyökerei a padovai iskola talajába gyököznek.

Szamosközy munkáiban maradt ránk a legszínesebb magyar eredetű egykorú tudósítás a XVI. századvég erdélyi kultúrájáról, melynek kialakulásához olasz elemek különösen János Zsigmond (1540-1571) fejedelemsége alatt kezdtek nagy mértékben hozzájárulni. Anyja, Izabella oldalán, ki inkább olasznak, mint lengyelnek érezte magát, az ifjú János Zsigmond az olasz nyelv és kultúra szeretetére nevelődött. Felserdülve számos bizalmasát, orvosait, testőrségének egyik kapitányát olaszok közül választotta. Ez utóbbinak, Gian Andrea Gromonak emlékirata vezeti be az Erdélyről szóló tekintélyes olasz történeti és földrajzi irodalmat. Nála olvassuk, hogy János Zsigmond udvartartásában olaszos ízű pompa és szórakozások uralkodtak s ezek között az olasz zenének is nagy szerepe volt. Francesco Stancaro és főleg Giorgio Blandrata óvatos és kitartó propagandája hintette el Erdélyben az unitarianizmus tanait, melyeknek utóbb a lánglelkű Dávid Ferenc lett legnagyobb apostola és továbbfejlesztője. János Zsigmond korai halála után a Padovában iskolázott, katolikus Báthory István került a fejedelmi székbe, aki a legmagasabb állami tisztséget előszeretettel ruházta olasz egyetemeket járt férfiakra. A katolikus vallás érdekeinek védelmére jezsuitákat telepített az országba s jórészt olasz atyák vezetése alatt álló kolozsvári kollégiumukat (1581) a fejedelmi udvar olasz építésze emelte. Bonfini magyar történetét az ő megbízásából folytatta a velleencei Michèle Bruto. Az erdélyi protestantizmus elleni harc megszervezése céljából járta be az országot Antonio Possevino, akinek a fejedelemség akkori állapotáról a legterjedelmesebb monográfiát köszönjük. Az olaszos kultúra második hazai áramlata Báthory Zsigmond idejében érte el tetőfokát. Nemcsak a nagyúri élet külső formái: ruházat, játék, muzsika követték híven és fűgén az olaszországi divatot, hanem az olasz művészet, tudomány, hadászat és várépítés is mély nyomokat hagyott Erdélyben, ahol a politika legfőbb intézői gyakorlatban és

elméletben egyaránt nem egyszer érvényesítettek Itáliában el-sajátított elveket és tendenciákat.

A magyar irodalom első nagy lírikusa, Balassa Bálint, miután pályája kezdetén még túlnyomórészt a hazai népi ériek-költés hagyományait folytatta, minden valószínűség szerint Báthory István udvarában ismerkedett meg a petrarchizmus jegyében álló olasz költészettel, melynek számos formai, tartalmi és stílári elemét nagy nyelvi készséggel ő ültette át elő-ször a magyar lírába. A petrarchisták mellett járatos volt az olaszországi új-latin irodalomban is s mint az első magyar nyel-ven író *poéta doctus*, aki tudatosan antik reminiszcenciákat füz verseibe, a platóni szerelemben a földi szenvedély fölé igyek-szik emelkedni s a renaissance-költők ujjmutatása alapján a természet szépségeit énekli meg: ő az immár századok óta meg-szakítás nélkül terebélyesödő humanizmus végső magyar kitel-jesedése.

A XVII. századtól kezdve az olasz egyetemi étellel való kapcsolataink a változott vallási viszonyok s a török háborúk folytán meglazultak. Bolognában és Padlovában a főúri családok s a birtokos nemesség fiait a polgári elem, a humanista univerzalizásra törekvést a gyakorlati célú, főleg orvosi szak-képzés váltotta föl. De azért a századnak irodalmi szempontból is legtermékenyebb gondolata: az ellenreformáció legfőbb erő-forrását továbbra is olasz földön, ezúttal Rómában találta meg. Itt hallgattak teológiát a magyarországi katolikus ellenhatás legkimagaslóbb munkásai s nemcsak hitükben megerősödvé, harckészséggel eltelve tértek vissza az örök városból, hanem szellemi fegyvertárukat is itt gyűjtötték, nagy alkotásokra buz-dítást, új intézményekhez példát innen hoztak magukkal, ők a barokk-kultúra első képviselői magyar földön. A római Colle-gium Germanicum-Hungaricumnak a század folyamán három-száznál több magyar növendéke volt, katolikus papságunk másik, jelentékeny része pedig a gráci egyetemen nyerte kikép-zését, ahol olasz jezsuita tanárok révén ugyanaz a lélek élt és hatott. Ennek tűzhelyeivé lettek a Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetem, a hazai papnevelő intézetek, konvik-tusok és jezsuita-iskolák, melyekben az olasz nyelvtudás ápo-lása jó ideig folytatódott s vallásos művek fordításában hozta meg gyümölcseit.

Pázmány gyámfia s a gráci egyetem tanítványa volt Zrínyi Miklós gróf, akire nevelése s hosszabb itáliai tanulmány-útja folytán döntő befolyást gyakorolt az olasz irodalom. Ifjú-kori idilljeinek mintája az akkoriban legünnepeltebb olasz poéta, Giambattista Marino; hatalmas vallásos-nemzeti eposzát,

a *Szigeti Veszedelemet* szoros eszmei kapcsolat és számos barokk-vonás Tasso *Gerusalemme liberata*-jának rokonává teszi; a hazája egységéért és függetlenségéért vívott irodalmi harcaiban Giovanni Botero, Traiano Boccalini és Machiavelli elméletei, hadvezéri gyakorlatában és katonai tárgyú irataiban az *Arte della guerra* elvei és tanácsai a nagytapasztalatú katona és eredeti elme gondolataival olvadnak sajátos egységbe.

Zrínyin kívül azonban már kevés jel mutat az olasz világi irodalom hazai ismeretére a XVII. században. Legföljebb az *Orlando furioso* második és harmadik énekéből készült 63 szakasznyi fordításra, valamint Ariosto egy szonettjének két daloskönyvünkben fennmaradt „Egy rab azt halván . . .” kezdetű átköltésre hivatkozhatunk, melyek alighanem a Bethlen Gábor korában is még követhető erdélyi olasz tradíciókkal függnek össze. Gábor fejedelem jóviszonyt igyekezett fenntartani Velencével. Ügynökei nagymennyiségű viaszt, rezet, higanyt, bőrt és marhát szállítottak a köztársaság területére, onnan pedig posztó, selyem, paszomány, muranoi üvegárú és falkárpitok vándoroltak évi 2-300.000 dukát értékben Erdélybe. A fejedelmi palota építkezését olaszok vezették, belső berendezésén velencei munkások is dolgoztak s az udvar gyakori szórakozását lelte olasz táncosokban s olasznyelvű színelőadásokban.

A török elleni küzdelemben „a kereszténység s a nyugat védőbástyájaként” szereplő Magyarország iránt a római egyház s általában Itália figyelme, részvéte és segítőkészsége már korán megnyilvánult. Pápai nunciusok és velencei követek jelentései a mohácsi vész előtti időktől a karlovici béke megkötéséig terjedő közel kétszáz esztendőre vonatkozólag történelmünk nagybecsű forrásanyagát alkotják; a nagy harc eseményeiről alkalmi nyomtatványok özöne tájékoztatja az olasz közönséget, a hadjárat egyes szakaszairól összefoglaló ismertetések, szemtanúk emlékiratai és vaskos történelmi munkák látnak napvilágot; Filippo Scolariól és Kapisztrán Jánostól kezdve olasz vitézek, hadimérnökök, majd császári hadvezérek és önkéntes csapatok meg nem szakadó sorával találkozunk a keresztény táborban, melynek nagy győzelmei, mint Bécs és Buda fölszabadítása (1686), diadalünnepek mámorába ejfik az olasz városokat s hősi eposzok írására ihletik a költőket. A császárhű, katolikus magyarságnak is kijut e dicsőítésekből, a protestáns Erdély s a magyar függetlenségi politika iránt azonban szükségszerűen kevés az olasz szerzők megértése. A bolognai Luigi Ferdinando Marsigli gróf magyar vonatkozású irományait a sokoldalú tudós tárgyilagossága teszi rendkívüli értékűvé.

Valamint a török harcokkal foglalkozó olasz irodalmat majdnem kizárólag Bécs felfogása és érdekei irányítják, úgy az olasz kultúrával való egyéb kapcsolatainkban is ezentúl a császárváros közvetítő szerepe nyomul előtérbe a régebbi közvetlen érintkezések helyett. Az olasz opera külföldi hódításainak kiinduló állomásáról, Bécsből jutott el hozzánk a zenedráma divatja, melynek első szerény visszhangját két XVIII. századi Comico-tragédiánkban találjuk. Az 1740-es évektől kezdve főuraink magánszínházaiban s nem egy városunkban napirenden van olasz operatársulatok vendégszínháza, a legünnepeltebb szövegkönyvek írója, Pietro Metastasio pedig líránk nyelvének és formakincsének fejlesztésére volt jelentős hatással. Az ő friss, könnyed ritmusai már Faludy Ferencet is megejtették, Kazinczy a magyar versben még el nem ért zeneiség eszményét látta benne s Metastasio-áriák fordítása közben finomodott ki s szabadult föl Csokonai Vitéz Mihály, a hazai rokokó legnagyobb lírikusának formai ereje. Jezsuita iskoladrámáink nagyrészt olasz eredetű repertoárjában is kiemelkedő helyet foglal el a *Poëta cesareo*, kinek számos magyar fordítás által fönntartott népszerűsége a század utolsó évtizedéig késlelteti az olasz színpad reformátorának, Goldoninak bevonulását a hazai játékszínre. Már bécsi testőrkorában tanult meg olaszul s ismerkedett meg Petrarccal Kisfaludy Sándor, hogy utóbb provencai fogságában teljesen Laura dalosának varázsa alá kerüljön. A szonethez szerkezetileg igen közelálló strófaformát teremtett magának, költeményeiből zárt ciklust alakított s bennük Petrarca rímeihez hasonlóan a boldogtalan szerelem szenvedéseit panasolta tömördek változatban. A koncepció e közössége a kidolgozás részleteire is kiható egyezések forrása lett s a petrarchizmusnak egészen magában álló modern változatát hozta létre.

Míg a korabeli olasz felvilágosodás íróiról Kazinczy körén kívül legföljebb katolikus hitvédelmi irodalmunk vett tudomást ellenük küzdő olasz dominikánus-munkák alapján, addig művészeti életünkben Bécsből ideszármazott olasz építészek és festők továbbra is hathatósan résztvettek, mint ahogy a múlt század derekán túlic általában inkább képzőművészetben, zenében, a politikai és fegyverbarátságon, mint az írott szón nyugodtak Itáliával való összeköttetéseink. A harmincas-negyvenes években az olasz risorgimento íróit az osztrák cenzúra zárta el előlünk, utóbb pedig Európa általános közönye az átütő erejű, nagy egyéniségeket nélkülöző modern olasz irodalom iránt áradt át hozzánk is. Széchenyi rajongása Alfieriért, Vörösmarty Tasso-olvasmányai s a Dante földöntúli világában otthonos Arany János hosszú ideig kivételes jelenségek. Giuseppe Mazzini 1832-

ben az olasz-magyar politikai összefogás szükségéről írt szép cikke 1848-ig folytatás nélkül maradt. Ekkor üdvözölte lelkes bizalommal Petőfi az olasz szabadságharc kitörését s kapcsolódott Kossuth politikája előbb Mazzini, majd Cavour terveibe, amivel párhuzamosan Alessandro Monti olasz légiója honvédeinkkel vértett együtt, a magyar hadifoglyok és emigránsok pedig Garibaldi zászlai alatt szereztek becsületet a magyar névnek. A Garibaldi-nóták itthon, Kossuth, Türr, Tüköry általános tisztelete Olaszországban egy emberöltőn át őrzik a közös eszmények és véráldozatok emlékét.

E kedvező légkört használta ki Helffy Ignác 1862-67-ig Milánóban szerkesztett *Alleanza* című újságjával a magyar irodalom és népköltészet megismertetésére s ez könnyítette meg Petőfi népszerűsítését, melyen harmincnál több olasz fordító buzgólkodott. Magyar részről Bellini, Donizetti, Rossini, Verdi operái találtak már igen korán szíves fogadtatásra s nemcsak zenei életünkre hatottak serkentően, hanem romantikus novellistáinknak is sok témát sugalltak.

Az Itália iránti rokonszenv s az egykorú olasz művészet tekintélye számos művészünket készttette arra, hogy Róma, Firenze és Velence iskoláiban keresse tehetsége kifejlesztését. Az első magyar szobrász, Ferenczy István Canova és a Rómában működő Thorwaldsen tanítványa (1818-24), Markó Károly alig egy évtizeddel később már maga érzeteti eredeti egyénisége hatását a firenzei tájképfestészetben, s míg Barabás Miklós, Brocky Károly és romantikus festőink hosszú sora Olaszországban alakítja ki stílusát, idehaza Giacomo Marastoni szervezi meg az első festőakadémiát.

Az olasz költészet klasszikus értékeire elsőként Császár Ferenc igyekezett a magyar közönség figyelmét fölhívni s az 5 kedvenc szerzői közül kettőt, Alfierit és Pellicot a kor legnagyobb olasz tragikája, Adelaide Ristori mutatta be egy-egy darabjukkal Pesten (1856). A magyar verselés hivatott mesterei csak az 1865-iki Dante-jubileum után kezdenek a firenzei vates s általában az olasz költészet nagyjai felé fordulni. Ezeknek magyar nyelven való hozzáférhetetlenségét folyóirataink mind sűrűbben panaszolják föl s hogy a *Divina Commedia* (1885-1899) s a *Gerusalemme liberata* (1890) fordításai műveltjeink körében igazi szükségletet elégítettek ki, Szász Károly és Jánosi Gusztáv tiszteletreméltó vállalkozásainak könyvpiaci sikere igazolta. Mellettük Radó Antal mint Petrarca, Leopardi, Ariosto s több modern lírikus tolmácsa szerzett maradandó érdemeket. Amikor 1896-ban megjelent kétkötetes olasz irodalomtörténete, olvasóinknak már jó magyar fordításokban állott rendelkezé-

sére az olasz irodalom legtöbb reprezentatív alkotása s ettől kezdve egyre több fordító fáradozott régi mulasztások pótlásán és modern szerzők (Verga, Serao, Fogazzaro, D'Annunzio, Carducci) bevezetésén. A századvég olasz drámájának útját a magyar színpadokra gyakran európai híru olasz színészek (Ernesto Rossi, Tommaso Salvini, Eleonóra Duse, Ermete Zacconi, Emma Gramatica) budapesti vendégfelléptei egyengették, sőt Katona *Bánk bán*-jának címszerepét is első külföldi színész-ként Gustavo Salvini játszotta olasz nyelven (1896-97).

Pirandello társulatának szereplése a fővárosban (1926) és magyar vígjátékírók hangos közönség-sikerei Olaszország-szerte már arra az időre esnek, amikor a kölcsönös érdeklődés és megbecsülés friss lendülete hatja át a politika terén egymásra talált két országot. Mussolini korai állásfoglalása a magyar revízió mellett, az 1927-ben megkötött olasz-magyar barátsági szerződés, az 1935-iki kultúregyezmény, a magyar érdekek győzelemre segítése a müncheni értekezleten s végül a hármashalmi szövetséghez való csatlakozásunk ennek a politikai együttműködésnek fő állomásai, melyeknek kulturális vonatkozásban az egymást megismerés és megértés szolgálatára hivatott fontos intézmények, szervezetek, tervszerű kiadványsorozatok és párhuzamos publicisztikai tevékenység felelnek meg. Az 1920-ban megalakult Korvin Mátyás Társaság *Corvina* című folyóiratát itáliai kapcsolatok kutatásának és kimélyítésének szenteli, 1923-ban újra megnyílnak a Fraknoi Vilmos által 1895-ben alapított Római Magyar Történelmi Intézet kapui, 1927-től kezdve a pompás Falconieri-palotában elhelyezett Accademia d'Ungheria nemcsak ennek feladatait végzi el, hanem otthont és új irányt ad az ifjú magyar művésznemzedék legjavának, leendő olaszszakos tanárok továbbképzésére ügyel föl s egyházi stúdiumok művelőit fogadja falai közé. A magyar egyetemeken olasz nyelvi és irodalmi katedrák alakulnak, az olaszok Rómában és Bolognában állítanak tanszéket a hungarológiának s további nyolc egyetemükön támogatják magyar lektorok munkáját. E szerveink közreműködésével Olaszországban, a budapesti Olasz Kultúrintézet rendezéseiben itthon a két ország irodalmi, tudományos, zenei és képzőművészeti életének mind behatóbb megismerésére nyílik tér és alkalom. Nagy része van ebben az évről-évre növekvő számban rendszeresített csereösztöndíjaknak, a debreceni és perugiai nyári egyetemek munkájának, a rádióknak és mozgóképelőadásoknak is s végül mind e sokágú tevékenységet kiegészíti és betetőzi a nyelvismeret fokozatos terjedésének függvényeként az irodalmi fordítások jelentékeny megszaporodása és keresett volta, aminek eredményeképpen az

olasz olvasó számára ma már nem Molnár és Körmeny képviselik a modern magyar irodalmat, hanem Herczeg, Kosztolányi, Zilahy, Móricz, Szabó Dezső, Ady és Mécs, Tormay és Nyirő munkái forognak közkezen, nálunk pedig régen feledésbe merült a Guido da Verona-divat s helyébe valóban nagy írói értékek, Deledda, Bontempelli, Papini, Pirandello, Cozzani megbecsülése lépett, olasz lírikusok szép antológiái jelennek meg magyar nyelven s Babits Mihály mesteri Dante-fordításával versenyre kelő tehetséges fiatal költőink mérkőznek meg újra Michelangelo, Petrarca és Dante szonettjeivel. Valószínű, hogy az olasz irodalom e térhódításának két évtized óta fölfelé ívelő vonalán hamarosan visszaesés fog mutatkozni. Végtelenül sajnálatos volna azonban, ha a politika elhomályosítaná közönségünk tisztánlátását s a háborús események tragikus fordulata révén hatalmi állásában megrendült ország irodalmi, művészeti és tudományos javainak felénkáramlása tartós fennakadást szenvedne a jövőben.